

BARTHA DÉNES „BEETHOVEN SZIMFÓNIKUS MŰVÉSZETE” CÍMŰ DOKTORI
ÉRTEKEZÉSÉNEK VITÁJA (1958. JAN. 29-ÉN)

Az értekezés opponensei: *Szabolcsi Bence* akadémikus, *Bóka László* levelező tag, *Kardos Lajos*, a neveléstudományok doktora. A bírálóbizottság elnöke: *Turóczi-Trostler József* akadémikus; titkára: *Klaniczay Tibor*, az irodalomtudományok doktora; tagjai: *Kardos Tibor* levelező tag, *Sötér István* levelező tag, *Eckhardt Sándor*, az irodalomtudományok doktora, *Földessy Gyula*, az irodalomtudományok doktora, *Kardos László*, az irodalomtudományok doktora, *Lutter Tibor*, az irodalomtudományok doktora.

Az elnöki megnyitó után *Klaniczay Tibor* titkár ismerteti a jelölt eddigi tudományos működését, majd *Szabolcsi Bence* adja elő opponensi véleményét: „Bartha Dénes Beethoven-monográfiája jelentős műve a mai magyar zenetudományi irodalomnak... a nagy zeneköltő életének, emberi és művészi kibontakozásának tágdimenziójú, gondos és sokoldalú rajza, mely a szimfóniák keletkezésének, kibontakozásának, sorsának tükrében voltaképp a zenetörténet egy egész hatalmas fejezetét, egy egész korszak zeneéletének középponti problémáit világítja meg. ... a magyar nagyközönség zeneértő és zenét nem értő rétegeit viszi közelebb a Beethoven-muzsika megértéséhez, a történelmi és társadalmi háttér beható vizsgálatával, esztétikai értékeléssel és beható elemzéssel. Felhasználta a marxista német zenetudomány eredményeit, tovább épített — esztétikai szempontból — a francia irodalomban Romain Rolland Beethoven-könyvei által kialakított fundamentumon, s analitikai szempontból a teljes mai zenetudományi kutatás eredményeit áttekintette. Előadásának módszere is szerencsés. Könyve élére egy Beethoven történelmi helyzetét megvilágító fejezetet állít, melyre aztán minden további elemzés vissza-visszanyúl. Fejlődésrajzát egy forma- és műfaj-történeti szakasszal egészíti ki, mely a biografikus képet a zenetörténet műfaji, műtörténeti fejlődésrajzába építi bele. A szimfóniák részletes elemzése hármass felosztásban következik: keletkezés-történet, elemzés, utóélet. Az elemzés mindenütt lényegre tapintó. Bartha-nak minden elődjénél szebben sikerült ábrázolni a beethoveni építkező-művészet szerves mély logikáját. Jelentősen újat ad műve Beethoven világnézeti, ideológiai értékelésében. Inspirálója ilyen vonatkozásban SCHÖNEWOLF 1953-ban megjelent kétkötetes Beethoven-műve (Beethoven in der Zeitwende). Ez egyike a beethoveni mű legelső marxista elemzéseinek. Bartha könyve — pl. a 7. szimfóniáról szóló fejezet, — SCHÖNEWOLF szempontjainak felhasználásával »politizálta át« Beethoven alakját és munkásságát. Mégis épp itt van a pont, ahol vitatkoznai szeretnék vele, — vele, s méginkább SCHÖNEWOLFFal. Könyvében egységes vonalba akarná összefoglalni Beethoven

világnézeti fejlődését. Beethoven, a francia forradalom rajongója, Napóleon csodálója, majd meggyűlölője, egyetlen természetes mozdulattal válik itt az új német nacionalizmus zászlóvivőjévé. Mindkét esetben, mindkét vonalon csak azt cselekszi, amit a kor haladó eszméi diktálnak: a haladás eszméi teszik Napóleon hívévé, a haladás nevében izgat Napóleon és Franciaország ellen, a haladás nevében gyűlöli Metternichet és a haladás nevében helyesli a Napóleon ellenes felszabadító háborút.

A kérdés bizonyára nem egyszerű; az ellentmondások nemcsak Beethoven lényében, hanem az egész korszakban, az egész akkori német és osztrák fejlődésben megtalálhatók. Hiszen tudjuk: ez az a korszak, melyben — hogy MEINECKÉT, a történeeszt idézzem — a »Weltbürgertum« és »Nationalstaat«, a világpolgárság és a nemzeti állam konfliktusa a német kultúrában, az egész német szellemiségben kialakul, lejátszódik. Hiába látja Goethe és Fichte az emberiség új korszakának felvirradását a francia forradalomban, ha Németországnak, a német tömegeknek végeredményben életérdekük, hogy Napóleon ellen forduljanak. A törés nemcsak a forradalom és császárság, hanem más vonalon a bonapartizmus, a hozzácsatlakozó felvilágosult német haladás-eszme és a velük szembenálló új német nacionalizmus között is ott van. Beethoven nem volt politikai lángelme; nem kérhetjük tőle számon, hogy ugyanúgy mint Goethe, német kortársaival szembeszegülve, felismerje és kimondja, hogy az új német nacionalizmus győzelmével végeredményben a történelem haladásellenes, reakciós erői győztek Franciaország felett, hogy Lipcse és Waterloo az európai haladás katasztrófája volt. Nem, Beethoven ezt nem mondotta ki, de éreznie kellett minden idegszálában, s ézt a visszás érzést, ezt az ellentmondást, mely benne, a német hazafiban a bécsi kongresszus idején már kétségtelenül megvolt, semmi okunk letagadni, vagy elstilizálni. A döntők itt nem is Beethoven kijelentései, hanem sokkal inkább maguk a Beethoven-művek. Tudhatjuk többek között Balzac esetéből, hogy a legnagyobb művész is tévedhet a maga világnézeti állásfoglalásában és kijelentéseiben, de sohasem téved abban, ahogyan a művei állástfoglalnak. Itt is csak az lehet a mérvadó számunkra: van-e törés, van-e ellentmondás a bonapartista Beethoven és a nacionalista Beethoven munkássága között? Ha feltesszük és elfogadjuk, hogy a Hetedik Szimfónia a Napóleon ellen fegyverkező Németország csatariadója, akkor meg kell kérdeznünk, hogy ez az állítólagos csatariadó cáfolja-e a bonapartista Eroica, a forradalmár Beethoven hangját, vagy pedig folytatja és továbbviszi? És hogy az a Beethoven, aki a Kilencedik Szimfóniában végül a láthatatlan jövődő emberiséghez apellál, a nacionalista Beethoven útját folytatja-e vagy a forradalmárét?

A válasz azt hiszem nem lehet kétséges és Bartha könyve ezt a választ alapjában helyesen adja meg. Nem Beethoven kijelentéseit és aktuális állásfoglalását kell magyaráznunk, nem tétovázásait, vagy ellentmondásait kell elsimítanunk, hanem zenéjét meghallgatnunk. Ez a zene az európai kultúra egyik legnagyobb átalakulását hirdeti meg, s benne az emberiség képe oly hatalmas, olyan beláthatatlan szabad távlatokra és méretekre tágul, mint semmiféle művészetben, sem előtte, sem utána. Ha pedig így van, a zene-költőt nem az 1800 körüli Európa politikai konstellációihoz kell kötnünk, hanem ahhoz a páratlan megújúdhodáshoz, mely az európai műveltségben a francia forradalomban indult meg és hatásaiban máig sem ért véget. Ne Bernadotte és Bonaparte, ne Scharnhorst és Gneisenau, ne is Thugut és Metternich visszhangját, visszfényét, vagy vitapartnerét keressük a Beethoven-

zenében, hanem az emberiségnek egy új korszakát, melynek hangja épp ebben a művészetben szólalt meg először teljes erővel és öntudattal.”

B ó k a L á s z l ó opponensi bevezetőjében megállapítja, hogy Beethoven szimfóniáinak zenei magyarázata időszerű tudományos feladat. A szerző a mű keletkezési idejének történeti eseményeiből, Beethoven életrajzi adataiból, a kortársak — erős kritikával felhasznált! — megjegyzéseiből, a művész önvallomásaiból, a zeneművek félreérthetetlenül tartalmukra utaló elemeiből nagy általánosságban igyekszik meghatározni a szimfóniák eszmei—érzelmi tartalmát, a művész feltehető intencióját. Bartha Dénes munkájából az a felfogás sugárzik meggyőző erővel, hogy a zenei és nyelvi kifejezés éles megkülönböztetése alapján keresendőnek találja a sajátos zenei kifejezés-mód titkát mint tartalmuk közvetítőjét, de ezt nem feltevésnek és hamis, a zenében nem használható analógiák, hanem a zenei kifejezés sajátos jellegéből, lehetőségeiből kiindulva.

Bóka László opponensi véleménye további részeiben néhány megjegyzést fűz a „Beethoven és kora” c. fejezethez. Úgy találja, hogy Bartha Dénes Beethoven-portréja nem teljes, egyoldalúan mutatja be Beethoven kialakulását, túlságosan előtérbe állítja eszmei-politikai fejlődését. Amilyen egyoldalú volt a régi típusú Beethoven interpretáció, más előjellel ez most éppoly egyoldalú. Nem elemezte a szerző kellő módon azt, hogy Beethoven gazdag személyisége nem csak politikai indításokat kapott korától, nemcsak társadalmi helyzete és zenei környezete volt hatással kialakulására, hanem ember is volt: gyermek, ifjú, férfi, barát és rokon, siketsége pedig nem kis konfliktust okozott fejlődésében. Bartha tehát sematikus Beethoven arcképpel vezeti be egészében nem ilyen egyoldalú művét. Igazságtalanság lenne, ha éppen őt bélyegeznénk meg az egyoldalú, politikai szűköségű interpretáció vádjával s nem vennők észre egyfelől azt, hogy az effajta egyoldalúság még ma is általános jelenség. De azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy Bartha Dénes e szempontok egyoldalú előtérbe helyezésével, egyben előre is lép. Ha ezt a fejezetet úgy fogjuk fel, mint a saját régebbi Beethoven értékelésének korrekcióját (1939), akkor annak, ami a fejezetben van, örülnünk kell, legfeljebb sajnálhatjuk, hogy csupán a korrekcióra szorítkozott, s nem egy teljes értékű Beethoven arckép felvázolására. — „A szimfóniák zenei formájáról” c. fejezetet említve, Bóka László utal az itáliai Sammartini Gluckon keresztül való hatására, amelyet nem szabad figyelmen kívül hagyni a bécsi szimfónia-forma tárgyalásakor. Bóka László opponensi véleménye a továbbiakban a kilenc szimfóniát taglaló kilenc tanulmányhoz fűz részletekbe ható megjegyzéseket. Megelégedéssel állapítja meg, hogy Bartha Dénes elemzései a mű valóságától el nem rugaszkodó szakszerűséget és tárgyiaságot valósítanak meg.

K a r d o s L a j o s, a neveléstudományok doktora opponensi véleményében a mű pszichológiai vonatkozásait elemzi. Megállapítja, hogy a zenemű érzékleti elemei: a zenei hangok, nem valóságtükröző érzékleti elemek. A zenemű elemzője csak magára az érzékeléssel meginduló élményfolyamatra támaszkodhatik és nem az abban közvetlenül tükröződő realitásra. A zenei hangképletek és a természeti akusztikus jelenségek között hasonlatosság áll fenn, amely kiterjed az ember hangadásos megnyilvánulásaira (sírás, hahotázás, jajgatás stb.), sőt az emberi beszédre is. Mindezeket gyakran utánozzák a zenei képletek, s annak speciális esztétikai hatása „a zene ilyen emlékeztető jellegén múlik”.

Kardos Lajos részletesen foglalkozik a 6. szimfóniával, ahol éles formában vetődik fel a zenei kifejezés kérdése — és azzal az utasítással, amellyel Beethoven elhatárolja magát a naturalisztikusan festő zenétől: „Mehr Ausdruck der Empfindung als Malerei”. Beethoven állásfoglalása azt jelzi, hogy a zenének közvetlenül kell kifejeznie a természet szépségeit és nem úgy, hogy utánozza annak hangjait és emlékezetünkbe idézi a természeti képet. Az érzések kifejezésével a zenének azokra a közvetlen hatásokra kell támaszkodnia, melyeket a pszichológus a legegyszerűbb zenei hangok érzékelésénél már regisztrál — és nem arra a viszonylag vékony realitás-rétegre, mely a zenei hangokra a természetben és az emberi életben való gyér szereplés és sovány hasonlóság alapján rátapadt. Az utóbbi mozzanat nem elég mértéktartó használata sok esetben olcsó és már-már vulgáris hatásokhoz vezet. Hibául rója fel az opponens, hogy Bartha Dénes Beethoven e megjegyzését a 6. szimfóniával kapcsolatban túlságosan szó szerint értelmezi. Helyesli azonban a szerző eljárását abban, hogy a szimfóniák élményhátterét — a komponista „vallomásain” túl — elsődlegesen Beethoven életének realitásaiból veszi úgy, hogy állításait mindjárt szembesíti a művek által nyújtott esztétikai élménnyel. Sajnálattal állapítja meg, hogy a szerző Beethoven nagy tragédiájával: süketségével csak oly kevéssé foglalkozik és kifogásolja, hogy nem elég rendszeresek a Beethoven lelki alkatára, belső alakulására vonatkozó adatok. —

Az opponensi véleményeket követő szünet után Turóczy-Trostler József, a bírálóbizottság elnöke tesz néhány észrevételt a bécsi romantikával, Ausztriával és a forradalom kérdésével kapcsolatban. Az élmény és a mű azonosságának értelmezését bírálja. Egy idézetre való hivatkozás: Ahol megreked a szó és nem fejezi ki a gondolat vagy az érzelem igazi valóságát, ott kezdődnek a zene funkciója. A továbbiakban példákkal igazolja Turóczy-Trostler József a zene kifejezésbeli gazdagságát a költészettel szemben. A bécsi polgárság és arisztokrácia állítólagos forradalmiságáról szólva megállapítja, hogy forradalomról beszélni, forradalomról írni, forradalmakat ideológiailag előkészíteni egészen más, mint forradalmat csinálni (Goethe, Hegel, Grillparzerrel kapcsolatban). Ami az osztrák forradalmiságot illeti, az nem nacionalizmus volt, hanem csak patriotizmus. Az osztrák arisztokrácia pedig éppen a forradalomellenességtől inficiáltan jött a világra, s Beethoven nagysága abban állt, hogy bár közöttük élt, mégis mentes volt ettől a befolyástól. A jozefinizmus ellentmondásos jellegéről szólva az a gondolat jut kifejezésre, hogy ennek gúny tárgyává tétele egyedül a színpadon, a népi darabokban, a nép zenéjében volt lehetséges.

Az opponensi véleményekre, majd később az elnök hozzászólására Bartha Dénes válaszát egy elvi és egy gyakorlati részre bontja. Az első, hogy a könyv műfaja problematikus kérdés, mert a részletekbe hatoló zenei elemzés típusát a hangversenykalauzok közkézen forgó többsége sajnos diszkreditálja. Külföldi példákra hivatkozva — ahol ez állandóan aktuális kérdés (D. F. TOVEY; a franciáknál St. FOIX; a németeknél THERSTAPPEN stb.) — bebizonyítja, hogy a nemzetközi vonatkozásban oly napirenden levő zenei mesterműelemzés-műfaj magyar vonatkozásban is igen aktuális. — További elvi kérdés a Beethoven-portré politikai egyoldalúsága, a kép túlpolitizálása. Az 1954-ben írt fejezet SCHÖNEWOLF akkor megjelent könyvének első hatása alatt készült, de már akkor sem lépett fel átfogó Beethoven arcképrajz igényével. A fejezet alcíme: „Életrajzi és kortörténeti dokumentumok

Beethoven zenéjének megértéséhez". Más törekvés itt nem volt, mint hogy a szerző korábbi egyoldalú Beethoven-portréja korrekciót nyerjen. A 7. szimfónia terjedelmesebb kortörténeti előzményeit ért kritikákkal kapcsolatban Bartha Dénes fenntartja véleményét, amit azzal indokol, hogy akkora minőségi ugrás egy sincs a szimfóniák között — a 9. szimfóniát kivéve —, mint a 6. és 7. között, és a 7.-et megelőző várakozási idő (4 esztendő) is feltűnően hosszú. Bóka László opponensi véleményét taglalva, amely Sammartini és Gluck Beethovenre való hatásának tárgyalását hiányolja, Bartha Dénes megállapítja, hogy a két szerző csak Haydnen és Mozarton keresztül hatott Beethovenre, miután Sammartini és Gluck tevékenységének fénykora 1760—1770-es évekre esik. E részlet bővebb vizsgálatának technikai akadályai is voltak: sem Sammartini, sem Gluck műveiből nincs tudományos összkiadás. — Bóka László egyik további megállapítása arra utalt, hogy hiányzik a munkából egy olyan rész, amely Beethoven és a romantika viszonyát taglalná. Bartha Dénes szerint e kérdést zenetudományunk egy nagyobb Beethoven monográfia keretében fogja megvizsgálni. —

Kardos Lajos véleményére térve Bartha Dénes a bírálóknak azzal a részével foglalkozik, mely a zene emlékeztető jellegét tárgyalja (idézi a 6. szimfónia eredeti címét: Eine Erinnerung an das Landleben). Két kérdés merülhet fel. Egyik: érzelmi jellegű-e az emlékezés, vagy pedig képes-e az az érzelmet kiváltó érzékleti realitásokra is?

„...A zenei műalkotásban *komplexebb* kifejezés lép elő, amelynek interpretálásában nem lehetünk el a szimbólumalkotás eszköze nélkül. . . . ha egy adott kulturális konvenciórendszeren belül egyfajta zenét elfogadok bizonyos érzelmi állapot, lefolyás, tartalom jelképeként, akkor nincs elvi akadály annak sem, hogy az érzelmi állapotot kiváltó érzékleti képet vagy helyzetet is felidézhesen ugyanannak a szimbólumnak a segítségével, persze annak térbeli és időbeli egyediségétől megfosztva, mintegy tipizálva, *anélkül*, hogy vulgáris módon zsánerképszerű hangfestést kellene alkalmaznom.”

A másik felvetett pszichológiai kérdés: vállalkozhat-e a zene arra, hogy olyan érzelmi állapotot idézzon elő a hallgatóban, amely valamely reális jelenséghez tartozik, vagy meg kell maradnia valamilyen érzelmi élmény, a „zenei szép” élménye mellett? Az éles alternatívával kapcsolatban Bartha Dénes megjegyzi, hogy éppen Beethoven szimfóniáiból világos, hogy a hagyományos „szép” kifejezés helyett inkább a „karakterisztikus” kifejezés megfelelőbb; a karakter már érzékletes vonásokat tartalmaz, s a zene ilyenek egyértelmű felidezésére mindenképpen alkalmas és képes (példaként Bartók dallamok idézhetőek). A továbbiakban Kardos Lajos opponensi véleménye hiányolta a Beethoven siketségével kapcsolatos megjegyzéseket. Bartha Dénes válaszában arra utal, hogy Beethovennek e fogyatékoság felett érzett elkéseredése csak levelezésében jut kifejezésre, zeneműveiben nem, sőt éppen ebben a korban több kompozíciójában vadsággal és szilajsággal az öröm akaratos követeléséig ér. — A válasz befejező részében Bartha Dénes Turóczi-Trostler József elnök felszólalására válaszolt, kitért Grillparzer és Lenau Beethovenrel kapcsolatos megemlékezéseire és vonatkozásaira, Grillparzer romantikus Beethoven-szemléletére. Ezt a gondolatot bővítette tovább Szabolcsi Bence is, majd az elnök a rövid viszontválasz után a vitát berekesztette.

A bírálóbizottság javaslata alapján a zenei tudományok doktora c. fokozatot odaítélte a Tudományos Minősítő Bizottság Bartha Dénesnek.

A javaslat szerint Bartha Dénes munkája a magyar zenetudományi

irodalom egyik kiemelkedő alkotása, amely önálló és eredeti tudományos szempontokkal tárja fel a Beethoven szimfóniák történelmi hátterét, szerkesztését és eszmei tartalmát. Nemcsak kitűnő tudományos munka, hanem nagy szerepe lesz a közönség ízlésének, zeneértésének fejlesztésében, Beethoven művészetének népszerűsítésében.

A vitát összefoglalta:

Falvy Zoltán

HORVÁTH ISTVÁN KÁROLY „CATULLUS” CÍMŰ KANDIDÁTUSI ÉRTEKEZÉSÉNEK VITÁJA

Az értekezés vitája 1958. január 27-én zajlott le. A Tudományos Minősítő Bizottság által kijelölt bírálóbizottság tagjai voltak: *Harmatta János*, a nyelvészeti tudományok doktora (elnök), *Horváth János*, az irodalomtudomány doktora, *Dobrovits Aladár*, a történettudomány kandidátusa, *Gaál László*, a nyelvészeti tudományok kandidátusa, *Maróti Egon*, a történettudomány kandidátusa (titkár), *Oroszlán Zoltán*, a történettudomány kandidátusa és *Szádeczky-Kardoss Samu*, a nyelvészeti tudományok kandidátusa. Opponensek: *Marót Károly* akadémikus és *Kardos László*, az irodalomtudomány doktora.

Marót Károly akadémikus opponensi véleményének bevezetőjében megállapította, hogy a Catullus-monográfiának indult és a monográfia-terv nyomait több részletében megőrző tanulmány jól választotta meg problémáit és jól dolgozta ki azokat. Mindenekelőtt helyes az, hogy Horváth vállalkozott a Catullus-kérdés revíziójára és a korábbi kutatás káoszában rendet igyekezett teremteni. Kiemelte Marót azt is, hogy H. ezt a munkát meglepő irodalmi tájékozottság alapján, részletes gondossággal és finom érzékkel végezte el, miközben egészen új megfigyelésekkel is tudta eddigi Catullus képünket gazdagítani.

II. módszerét azonban nem tartja elég objektíveknek, mert „eleve eltökélt céljaihoz képest itt-ott előítélettel magyarazza a szöveget”, feltevéseit összegezéseiben nem egyszer tényként kezeli, s „így épít ki például az általa ismert és tőle annyira elítélt Lesbia-regény helyett végül is csak egy újat”. Így születik meg például az Aufilena-regény merész „rekonstrukciója”, s az Allius-levéllel kapcsolatban annak a túl modernül és anakronisztikusan elképzelt félvilágnak a rajza, amely az opponens számára valószínűtlenül hat.

A dolgozat jövődő alakja tökéletesítésére Marót az alábbi tanácsokat, szempontokat szánja. — „Kerülni kellene a hosszas fejtegetéseket, amiknek eredménye negatív, vagy igen sovány.” Túl pedáns egyes fogalmak (*amoraliterium-amicitia*, *foedus*) számonkérése Catullustól: a jogi formulákat másképp kell elbírálni, mint ugyane fogalmak költői használatát. Nem ökonomikus a középpontban álló Lesbia-viszony szempontjából eleve közömbös kérdések hosszas fejtegetése, épp így Catullus szerelmi élete egész kronológiájának „erőszakos restaurálása problematikusan sovány eredményekkel”. Felesleges annak vitatása is, ki volt az első lírikus Rómában: Catullus vagy Horatius. Sokallja a vitát az Allius-levél műfajáról és a paraklausithyron műfaji hovatartozásáról is. Úgy tartja, hogy Catullus éppúgy nem érthetett